

УДК 341.214: 378.4(477)»1917/1918»
DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.03>

Завадська І.М.

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри професійної та спеціальної освіти
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 1917–1918 РР.

Вступ. Період 1917–1918 років став одним із найбільш значущих етапів у становленні української державності, що супроводжувався кардинальними змінами в суспільному житті, зокрема в сфері освіти. Цей час позначився як бурхливими політичними трансформаціями, так і активними спробами створити національну систему освіти, яка відповідала б новим реаліям. Розвиток освіти в Україні в цей період визначався правовими аспектами, які закладали основи для формування національної ідентичності та інтеграції в європейський освітній простір.

В умовах існування Української Народної Республіки (УНР) та подальших політичних змін правові ініціативи в освітній сфері стали важливим інструментом розбудови держави. Прийняття ключових нормативних актів, започаткування українізації навчальних закладів та реформування системи освіти мали на меті не лише підвищення рівня освітнього процесу, а й утвердження української мови й культури як важливих складових державної політики.

Цей період є унікальним з точки зору правового регулювання освіти, адже в умовах політичної нестабільності та боротьби за незалежність питання навчання та виховання громадян набули особливої ваги. У дослідженні правових аспектів розвитку освіти 1917–1918 років важливо зрозуміти, як нові політичні режими впливали на освітню політику та які наслідки ці зміни мали для майбутнього української держави.

Останні дослідження правових аспектів розвитку освіти в Україні у 1917–1918 роках висвітлюють різноманітні підходи та внески науковців у цю тему. Нижче наведено огляд деяких із них:

Лариса Березівська, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, у статті «Проект єдиної школи в Україні про дванадцятирічну загальну середню освіту (1917–1921)» аналізує концепцію єдиної школи, розроблену в період Української революції, та її правові засади [1–2].

Галина Іванюк, кандидат педагогічних наук, у статті «Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.)» досліджує законодавчі акти та нормативно-правові документи, які регулювали освітню сферу в зазначений період [5–6].

Тамара Висоцька, доктор педагогічних наук, у статті «Освіта в Україні періоду революції 1917–1921 років: незавершена спроба реформування» розглядає реформування освіти в українських землях під час національно-визвольної революції, відображене у законодавчих актах та практичній діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР.

Метою дослідження є всебічний аналіз правових аспектів розвитку системи освіти України у 1917–1918 роках, визначення основних організаційно-правових засад освітніх реформ цього періоду, а також оцінка

їхнього впливу на формування національної освітньої системи в умовах політичних і соціальних змін.

Дослідження спрямоване на виявлення ключових правових актів, які регулювали освітню політику, з'ясування їхньої ролі у формуванні національної ідентичності, а також аналіз внеску освітніх реформ у закладення підвалин сучасної системи освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Здійснено аналіз правових аспектів, що визначали розвиток освіти в Україні у 1917–1918 роках, період, коли відбувалися суттєві трансформації у формуванні національної освітньої системи. Особливості цього етапу обумовлені масштабними політичними й соціальними змінами, викликаними подіями Української революції, розпадом імперій і спробами створити незалежну українську державу. У дослідженні розглядаються нормативно-правові акти, розроблені та ухвалені ключовими державними утвореннями того часу, включаючи Українську Центральну Раду, Гетьманат Павла Скоропадського та Директорію УНР.

Основну увагу приділено законодавчим ініціативам, спрямованим на реформування освітньої системи, зокрема створенню єдиної школи, впровадженню української мови як мови викладання, заснуванню нових навчальних закладів і підготовці педагогічних кадрів. Розглядається також процес українізації освіти, який став важливим напрямком реформ, а також його правове підґрунтя.

Окрім аналізу юридичних документів, у статті акцентується увага на політичному контексті, який впливав на реалізацію освітніх реформ. Зміна урядів, нестабільність державної влади та обмежені ресурси значно впливали на ефективність правових заходів і реалізацію реформ у сфері освіти. Робота дає змогу оцінити успіхи та проблеми реформ, а також простежити їхній вплив на подальший розвиток освітньої системи України [8].

Розглянуто українізацію освіти як один із ключових напрямків реформування освітньої системи України в 1917–1918 роках. Цей

процес був не лише освітньою, а й суспільно-політичною ініціативою, спрямованою на утвердження національної ідентичності через систему навчання. Правове закріплення українізації відбувалося через низку законодавчих актів, прийнятих органами влади, зокрема Українською Центральною Радою, Гетьманатом Павла Скоропадського та Директорією УНР. Ці документи закладали основи для розвитку освіти українською мовою, що відповідало потребам формування національно свідомого суспільства.

Одним із основних аспектів реформи було впровадження української мови як основної мови викладання в школах та інших навчальних закладах. Це стало важливим кроком до створення системи освіти, орієнтованої на національні інтереси. Особлива увага приділялася відкриттю українських навчальних закладів, зокрема шкіл, гімназій та університетів, які стали базою для поширення української мови, літератури та історії, а також для виховання нових поколінь у дусі національної свідомості [7].

Водночас досліджено низку труднощів, з якими стикалася реформа. Однією з головних проблем була нестача фінансування, що обмежувало можливості для відкриття нових навчальних закладів, друку українських підручників та підвищення рівня оплати праці педагогів. Іншою важливою перешкодою була нестача кваліфікованих учителів, які володіли українською мовою та могли забезпечити якісне викладання відповідно до нових вимог.

Крім того, політична нестабільність, зокрема часта зміна влади та складні умови громадянської війни, впливала на темпи і послідовність реалізації реформ. Ці фактори суттєво ускладнювали створення ефективної й стабільної системи освіти.

Таким чином, українізація освіти, попри всі виклики, стала важливим етапом у розвитку української освітньої системи. Вона заклала основи для утвердження української мови та культури в навчальному процесі, хоча значна частина ініціатив залишилася незавер-

шеною через об'єктивні труднощі, характерні для тогочасного історичного контексту.

Застосовано історико-правовий та системний підхід, що дозволило ґрунтовно проаналізувати законодавчі ініціативи, пов'язані з реформуванням освіти України в 1917–1918 роках, а також оцінити результати їх практичного впровадження. Історико-правовий підхід забезпечив дослідження розвитку правових актів у контексті політичних і соціально-економічних подій того часу, тоді як системний підхід дав змогу розглянути освітню реформу як багатокомпонентний процес, який включає законодавчі, адміністративні, культурні й економічні аспекти.

У роботі аналізується низка ключових законодавчих ініціатив, прийнятих за часів діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії. Наприклад, Закон про єдину школу, який став основою для побудови нової системи освіти, створення українських університетів, розробка україномовних навчальних програм та підручників. Особлива увага приділяється нормативно-правовому забезпеченню процесу українізації освіти, яке мало вирішальне значення для утвердження української мови в навчальному процесі та формування національної самосвідомості [10].

Досліджено вплив соціально-економічних і політичних факторів на реалізацію цих реформ. Серед позитивних досягнень виділяється створення законодавчого підґрунтя для становлення національної освіти, підвищення уваги до культурно-освітніх потреб українського суспільства та залучення широких верств населення до навчання. Важливим кроком було також визначення української мови як основної мови викладання, що сприяло культурній консолідації українського народу.

Втім, у дослідженні підкреслюються й обмеження, які гальмували успішну реалізацію освітніх реформ. Політична нестабільність, що супроводжувала зміну влади, громадянська війна та складна економічна ситуація створювали суттєві перешкоди для впрова-

дження законодавчих ініціатив у життя. До цього додавалися проблеми недостатнього фінансування, нестачі кваліфікованих кадрів, а також труднощі з матеріально-технічним забезпеченням навчальних закладів [3].

Таким чином, історико-правовий та системний підходи дали змогу виявити не лише досягнення, але й слабкі сторони освітніх реформ того періоду. Аналіз показав, що соціально-економічні та політичні чинники мали вирішальний вплив на ефективність освітніх змін, окресливши межі їх можливостей у складних умовах становлення української державності.

Однією з особливостей правових аспектів розвитку освіти України у 1917–1918 роках є те, як різні політичні режими використовували освітню політику для утвердження своїх ідеологічних пріоритетів. Наприклад, Українська Центральна Рада акцентувала увагу на демократизації та українізації освіти, прагнучи створити школу, яка не лише відповідала національним інтересам, але й відображала прагнення до соціальної справедливості. У той же час, Гетьманат Павла Скоропадського приділяв значну увагу централізації управління освітньою системою, прагнучи зберегти елементи традиційного підходу та водночас підтримати українську ідентичність [4].

Особливий інтерес викликає впровадження Закону про єдину школу, який передбачав створення єдиної загальноосвітньої школи для всіх соціальних верств. Ця ідея була новаторською для свого часу, адже вона мала на меті не лише забезпечення рівного доступу до освіти, але й виховання громадян, які усвідомлюють свою національну належність. Така модель ставила перед собою завдання поєднати загальнодоступність освіти з підвищенням її якості, що було важливим кроком для інтеграції українського суспільства.

У цей період особлива роль відводилася вчителям як носіям ідеї українізації. Саме тому багато уваги приділялося підготовці педагогічних кадрів, відкриттю педагогічних інститутів і курсів. Разом із тим, недостатня

кількість кваліфікованих викладачів, здатних викладати українською мовою, залишалася серйозною проблемою.

Ще одним важливим аспектом цього періоду є те, як освітні реформи супроводжувалися активним використанням засобів масової інформації. Газети та журнали того часу регулярно публікували матеріали, присвячені реформам у системі освіти, їх значенню для суспільства та труднощам, які доводилося долати.

Зрештою, досвід реформ у сфері освіти в 1917–1918 роках став важливим уроком для подальших спроб розбудови української освітньої системи. Відображаючи виклики часу, ці реформи демонструють, як взаємодія політики, права та суспільства може впливати на формування освітньої моделі, здатної відповідати національним інтересам і глобальним викликам [9].

Ця таблиця представляє узагальнення ключових аспектів правових і соціальних змін у сфері освіти України в 1917–1918 роках. Вона поділена на два стовпці:

Аспекти – основні напрямки або явища, які характеризували реформування освітньої системи під час революційних змін.

Опис – коротка характеристика кожного аспекту, що відображає їхній вплив на розвиток освіти та суспільства.

Пояснення окремих пунктів:

1. *Українська мова як інструмент національної єдності.* Це підкреслює значення вве-

дення української мови в освітній процес як основного засобу консолідації суспільства та формування національної свідомості.

2. *Феномен «гімназій для дорослих»* Відображає інноваційний підхід до освіти, коли спеціальні заклади створювали для дорослих, які не мали можливості здобути базову освіту раніше.

3. *Роль жінок в освітній реформі.* Цей аспект наголошує на гендерній рівності, зокрема на активному залученні жінок до освіти як студенток, так і педагогів, що було важливим кроком для суспільного прогресу.

4. *Ідея «народних університетів».* Відображає демократичний підхід до освіти через створення курсів і лекцій для селянства та широких верств населення, що сприяло поширенню знань у важкодоступних регіонах.

5. *Конфлікт між поколіннями в освітній сфері* Висвітлює протистояння між старшими педагогами, які дотримувалися традиційних підходів, та молодими, які підтримували новаторські реформи, що вплинуло на темпи їх реалізації.

6. *Вплив міжнародного досвіду.* Наголошує на інтеграції європейських освітніх практик у національну систему, що сприяло підвищенню її якості та конкурентоспроможності.

Таблиця демонструє багатогранність реформ освіти в 1917–1918 роках, відображаючи як їх інноваційний потенціал, так і виклики, з якими довелося стикатися реформаторам. Це зручний спосіб систематизації

Таблиця 1

Правові аспекти розвитку освіти України (1917–1918 рр.)

Аспекти	Опис
Українська мова як інструмент національної єдності	Впровадження української мови як основної мови викладання для інтеграції суспільства
Феномен «гімназій для дорослих»	Створення освітніх закладів для дорослих, які не здобули освіти в дитинстві
Роль жінок в освітній реформі	Надання жінкам рівних прав на освіту та їх активна участь у реформі
Ідея «народних університетів»	Організація курсів і лекцій для селянства та широких верств населення
Конфлікт між поколіннями в освітній сфері	Протистояння старшого й молодшого поколінь педагогів через реформи
Вплив міжнародного досвіду	Запозичення моделей освіти з європейських країн для інтеграції в освітній простір

інформації для глибшого розуміння цієї історичної епохи.

Висновки. Аналіз правових аспектів розвитку освіти України у 1917–1918 роках свідчить про масштабність та значущість реформ у сфері освіти в цей період. Ці зміни були тісно пов'язані з процесами національного відродження та державотворення, які супроводжувалися бурхливими політичними трансформаціями. Освітня політика, що здійснювалася органами влади Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії, мала на меті формування національно орієнтованої системи освіти, здатної відповідати культурним і соціальним запитам українського суспільства.

Ключовим досягненням цього періоду стало впровадження української мови в навчальний процес як основної мови викладання. Це не лише сприяло консолідації українського народу, але й забезпечувало інтеграцію освітньої системи до європейського контексту. Важливим напрямком реформ була демократизація освіти, що передбачала рівний доступ до знань для всіх соціальних груп, включно із залученням жінок до здобуття освіти. Створення єдиної загальноосвітньої школи, гімназій для дорослих, народних університетів і педагогічних інститутів стало інноваційним рішенням, яке, попри всі труднощі, мало тривалий вплив на освітній простір України.

Водночас варто відзначити й проблеми, які гальмували реалізацію реформ. Нестача фінансування, недостатній рівень підготовки

педагогічних кадрів, політична нестабільність і складна соціально-економічна ситуація суттєво обмежували можливості для ефективного впровадження нових ініціатив. Часта зміна влади створювала додаткові виклики, зокрема в питаннях послідовності реформ і збереження стабільності освітньої системи.

Проте, попри всі виклики, реформи 1917–1918 років заклали основи для подальшого розвитку української освіти. Запозичення досвіду європейських країн, поєднання національних традицій із прогресивними підходами того часу, створення правового підґрунтя для освітніх змін стали важливими етапами на шляху до становлення сучасної освітньої системи України.

Цей період залишається унікальним джерелом уроків для сучасності. Він демонструє, що освіта є потужним інструментом державотворення, соціальної консолідації та національного відродження. Досвід реформ 1917–1918 років показує, що навіть у складних умовах політичної нестабільності можна закласти фундамент для розбудови якісної та ефективної системи освіти, яка відповідає викликам свого часу і спрямована на формування ідентичності, громадянської свідомості та культурної інтеграції.

Подальше вивчення цього періоду є важливим як для науковців, так і для практиків освітньої галузі, оскільки воно дозволяє краще зрозуміти механізми ефективного реформування освіти в умовах соціальних і політичних викликів.

Анотація

Дослідження присвячене аналізу правових аспектів розвитку освіти в Україні у 1917–1918 роках – періоду, який став ключовим для становлення національної освітньої системи. В умовах політичної нестабільності, змін урядів і соціально-економічних викликів, реформи освіти визначалися необхідністю створення нової моделі, яка б відповідала національним і європейським стандартам. Основна увага приділяється впливу правового регулювання на ключові процеси реформування, включно з українізацією освіти, демократизацією доступу до знань та створенням єдиної школи.

У дослідженні аналізуються нормативно-правові акти, розроблені за часів діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії. Зокрема, розгляда-

ється Закон про єдину школу, який передбачав інтеграцію різних верств населення у систему освіти через запровадження загальнодоступного навчання. Особливу увагу приділено процесу українізації освіти, який отримав правове закріплення у відповідних актах. Уперше в історії освіта стала потужним інструментом формування національної свідомості через введення української мови як основної мови викладання.

Паралельно розглядаються інноваційні підходи, такі як створення «гімназій для дорослих» і народних університетів, які забезпечували освіту для соціально та географічно віддалених груп населення. Акцент зроблено на ролі жінок в освітній реформі, що передбачала гендерну рівність у доступі до навчання. Водночас аналізуються виклики, з якими стикалася освітня система: нестача фінансування, кваліфікованих педагогів і матеріально-технічного забезпечення.

У роботі застосовано історико-правовий і системний підходи, що дозволило оцінити вплив соціально-економічних і політичних факторів на реалізацію реформ. Дослідження демонструє, що освітня політика того часу мала комплексний і стратегічний характер, поєднуючи демократичні цінності, національні інтереси та прагнення інтегрувати українське суспільство у світовий освітній простір.

Ключові слова: освіта, правове регулювання, Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія, українізація, єдина школа, національна ідентичність, реформування освіти.

Zavadska I.M. Features of the Legal Aspects of the Development of Education in Ukraine in 1917–1918

Summary

The study is dedicated to analyzing the legal aspects of the development of education in Ukraine in 1917–1918 – a period that became pivotal for the establishment of the national educational system. Amid political instability, changes in governments, and socio-economic challenges, educational reforms were driven by the necessity to create a new model that would meet both national and European standards. The focus is on the impact of legal regulation on key reform processes, including the Ukrainization of education, democratization of access to knowledge, and the establishment of a unified school system.

The study analyzes regulatory and legal acts developed during the activities of the Ukrainian Central Rada, Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate. In particular, it examines the Law on Unified School, which aimed to integrate different social strata into the education system by introducing universal access to learning. Special attention is given to the Ukrainization of education, which was legally enshrined in the corresponding acts. For the first time in history, education became a powerful tool for shaping national consciousness through the introduction of the Ukrainian language as the primary language of instruction.

Innovative approaches are also explored, such as the creation of “gymnasiums for adults” and people’s universities, which provided education to socially and geographically marginalized groups. The study emphasizes the role of women in educational reform, which ensured gender equality in access to education. At the same time, the challenges faced by the education system are analyzed: lack of funding, qualified teachers, and material and technical resources.

The study employs historical-legal and systemic approaches, which made it possible to assess the influence of socio-economic and political factors on the implementation of reforms. The research demonstrates that the educational policy of that time had a complex and strategic nature, combining democratic values, national interests, and the aspiration to integrate Ukrainian society into the global educational space.

Key words: education, legal regulation, Ukrainian People’s Republic, Hetmanate, Directorate, Ukrainization, unified school, national identity, educational reform.

Список використаних джерел:

1. Березівська Л. Д. Проект єдиної школи в Україні про дванадцятирічну загальну середню освіту (1917–1920 рр.). Педагогіка і психологія. *Вісник НАПН України*. 2017. № 1. С. 77–84.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: історіографія питання. *Історико-педагогічний альманах*. 2017. № 1. С. 8–12.
3. Венгловська О. А. Вивчення освіти доби Української революції в змісті підготовки майбутніх педагогів. *Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар*, 17 травня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 94–96.
4. Гончаренко В. Д. Освітня політика українських урядів в революційні часи (1917–1920 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 23–28.
5. Іванюк Г. І. Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.). *Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар*, 17 травня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 8–10.
6. Іванюк Г. І. Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.). *Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар*, 17 травня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 8–10.
7. Ковальчук В. В. Студіювання нормативно-правової системи освіти в Україні у 1917–1928 рр. *Емінак*. 2017. № 1(4). С. 8–12.
8. Ковальчук М. В. Розвиток освіти і науки під час Української революції 1917–1921 років. *Український інститут національної пам'яті*. 2018. URL: <https://www.uinp.gov.ua/informaciyuni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/rozvytok-osvity-i-nauky-pid-chas-ukrayinskoji-revoluciyi-1917-1921-rokiv>
9. Кузьмінський А. І. Освіта в Україні в період боротьби за відродження та збереження державності (1917–1921 рр.). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 170. С. 267–270.
10. Фігун Н. І. Організаційно-правові засади розвитку освіти України в 1917–1918 рр. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи»*, 23–24 березня 2018 р. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 293–296.